

ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ АРЕШТУ ТА КОНФІСКАЦІЇ АКТИВІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР

Оксана ПЧЕЛІНА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

В умовах глобалізації транснаціональна злочинність набуває все більшого поширення та складності, що ставить під загрозу інституційну безпеку окремих держав та цілих регіонів. Одним із важливих інструментів протидії цьому явищу є ефективні процесуальні механізми арешту та конфіскації активів, які дозволяють не лише припинити незаконну діяльність організованих злочинних угруповань, а й позбавити їх фінансової основи для подальшого функціонування. Враховуючи європейський вектор розвитку України та необхідність гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС, особлива увага приділяється впровадженню стандартів і практик у сфері кримінального процесу щодо ідентифікації, арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом.

Європейський Союз напрацював комплексні підходи до транснаціональної співпраці у сфері кримінального судочинства, що включає взаємне визнання судових рішень, створення ефективних механізмів обміну інформацією та спрощення процедур вилучення майна у міждержавному просторі. Для України, яка прагне інтегруватися до європейської правової спільноти, актуальним є питання адаптації процесуальних норм та інституційних механізмів до європейських стандартів, що, своєю чергою, вимагає системного аналізу чинного законодавства, практики його застосування та впровадження найкращих європейських практик.

Зокрема, в 2023 році Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію повернення активів на 2023–2025 роки та затвердив операційний план з реалізації цієї стратегії¹. Цей крок, хоча й опосередковано, але здійснив

¹ Кабінет Міністрів України. (2023, 28 липня). *Про схвалення Стратегії розбудови безпечного освітнього середовища у закладах освіти на період до 2027 року* (Розпорядження № 670-р). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-p#Text>

вагомий вплив на формування безпекового фундаменту держави та інституційну стійкість регіонів. Концептуальні положення Стратегії корелюють із європейським вектором протидії організованій злочинності через призму запобігання фінансуванню протиправної діяльності та захисту критичної інфраструктури. Більше за все, з позицій кримінально-правової політики та адаптації до *acquis* ЄС, документ відображає перехід до превентивної моделі управління ризиками, що є характерним для європейських стандартів безпеки. Зокрема, наголос на міжвідомчій взаємодії та залученні правоохоронних органів до формування безпечного середовища створює передумови для швидкого обміну інформацією, необхідною для ініціювання процедур арешту майна та активів у межах кримінальних проваджень щодо транснаціональних угруповань. Ефективна розбудова безпекового середовища на рівні регіонів, задекларована у Стратегії, виступає як запобіжний чинник проти формування локальних осередків підтримки міжнародної злочинності, тим самим зміцнюючи загальну інституційну стійкість держави.

При цьому «наявні в Україні правові механізми повернення активів не відповідають поточним тенденціям розвитку транскордонної злочинності, не дають змоги своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів з протидії сучасним формам та методам легалізації активів»². З огляду на це важливо здійснити системне оновлення законодавчих і процесуальних механізмів шляхом впровадження *acquis* ЄС, що передбачає гармонізацію українських норм з європейськими стандартами у сфері виявлення, ідентифікації, арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом. Саме *acquis* ЄС містить ефективні практики, які ґрунтуються на міждержавній взаємодії, швидкому обміну інформацією між правоохоронними органами та застосуванні превентивних заходів для блокування фінансових ресурсів злочинних угруповань.

Більше за все, як зазначається в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, наша держава визнає, що «верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами», та зобов'язується «підтримувати транскордонне та міжрегіональне співробітництво; <...>

² Кабінет Міністрів України. (2023, 28 липня). *Про схвалення Стратегії розбудови безпечного освітнього середовища у закладах освіти на період до 2027 року* (Розпорядження № 670-р). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-p#Text>

забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання»³. У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз окремих європейських стандартів арешту та конфіскації активів, які серед іншого застосовуються до транснаціональних злочинних угруповань.

1. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990) передбачає перехід від суто національних процедур до уніфікованих міжнародних стандартів допомоги. Процесуальні дії щодо арешту активів розглядаються як забезпечувальні заходи, що мають на меті запобігання відчуженню, передачі або знищенню майна до винесення остаточного судового рішення про конфіскацію. Особливе значення має механізм взаємної правової допомоги, згідно з яким запитувана сторона зобов'язана вживати тимчасових заходів за запитом іншої сторони, застосовуючи власне процесуальне законодавство. У контексті боротьби з транснаціональними злочинними угрупованнями Конвенція ETS № 141 деталізує повноваження правоохоронних органів щодо доступу до банківської та фінансової інформації, встановлюючи недопустимість посилення на банківську таємницю як підставу для відмови у співпраці. Це створює дієвий інструментарій для розкриття складних схем легалізації активів. Процес конфіскації за європейським вектором передбачає два основні сценарії: виконання іноземного судового рішення або ініціювання власного провадження на основі наданих доказів. Важливим аспектом є також правовий захист третіх сторін, що забезпечує дотримання принципу верховенства права в ході кримінального переслідування⁴.

2. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005) формує комплексну базу для транскордонного співробітництва, спрямованого на позбавлення злочинних організацій їхнього економічного базису. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані швидко виявляти й ідентифікувати майно для конфіскації, розширюючи повноваження органів досудового розслідування щодо доступу до фінансової інформації. Арешт активів може здійснюватися на ранніх етапах для недопущення їх приховування або передачі злочинними групами. Крім того, важливим вектором є запровадження спеціальних

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014, 27 червня). Міжнародний документ № 984_011.

⁴ Council of Europe. (1990, November 8). *Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime* (ETS No. 141). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

методів розслідування, таких як моніторинг банківських операцій у реальному часі та контрольовані поставки, що дозволяють відстежувати рух капіталів через кордони. Конвенція CETS № 198 встановлює чіткі процедури міжнародної допомоги, де запитувана сторона зобов'язана виконувати рішення іноземних судів про арешт або конфіскацію так, ніби вони були винесені її власними органами. Особливу увагу приділено механізму «спільного використання конфіскованого майна», зміщенню тягаря доведення щодо законності походження статків осіб, причетних до організованої злочинності, що значно підвищує результативність конфіскаційних процедур⁵.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська конвенція) виступає фундаментальним міжнародно-правовим інструментом, що визначає архітектуру сучасних процесуальних механізмів боротьби з організованою злочинністю, зокрема в аспекті позбавлення кримінальних структур їхньої фінансової бази. Відповідно до ст. 12 цієї Конвенції держави-учасниці зобов'язані вживати максимально широких заходів для забезпечення можливості конфіскації доходів від злочинів або майна, вартість якого відповідає таким доходам, а також майна, засобів і знарядь, що використовувалися або призначалися для вчинення правопорушень. Процесуальний алгоритм, закладений у документі, передбачає обов'язок держав забезпечити ідентифікацію, відстеження, заморожування або арешт активів для цілей подальшої конфіскації, що корелює з директивами Європейського Союзу щодо превентивного блокування майна. Важливою інновацією є запровадження механізму міжнародного співробітництва з метою конфіскації (ст. 13), який зобов'язує запитувану державу виконувати ордери на арешт або конфіскацію, видані судовими органами іншої держави, або ініціювати власні процедури на підставі отриманої інформації. У європейському правовому полі цей механізм трансформувався в принцип взаємного визнання судових рішень, що мінімізує бюрократичні перешкоди при транскордонному переміщенні капіталу злочинними угрупованнями. Крім того, Конвенція легітимізує можливість перекладу тягаря доведення законності походження доходів на обвинуваченого, що є важливим для європейської практики конфіскації без винесення обвинувального вироку. Ефективність цих заходів посилюється через зобов'язання щодо подолання банківської таємниці, оскільки ст. 12 прямо забороняє державам відмовляти у виконанні положень про конфіскацію на підставі банківської конфіденційності. Відповідно,

⁵ Council of Europe. (2005). *Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism* (CETS No. 198). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text

Палермська конвенція створює таку процесуальну платформу, яка інтегрується через діяльність таких інституцій як Eurojust та Europol, забезпечуючи правову невідворотність вилучення активів транснаціональних злочинних організацій незалежно від юрисдикції їх фактичного знаходження⁶.

4. Рамкове рішення 2001/500/ЮВС заклало підвалини для уніфікації санкцій та зобов'язало держави-члени забезпечити можливість конфіскації незалежно від тяжкості покарання, що стало першим кроком до подолання транскордонних бар'єрів⁷.

5. Подальший розвиток інституту конфіскації у Рамковому рішенні 2005/212/ЮВС впровадив концепцію «розширеної конфіскації», яка дозволяє вилучати активи, що значно перевищують законні доходи засудженої особи, якщо існують обґрунтовані підстави вважати їх результатом злочинної діяльності. Це особливо важливо для боротьби з лідерами злочинних угруповань, чий прямий зв'язок з конкретним епізодом злочину важко довести⁸.

6. Інституційну підтримку процесуальних механізмів забезпечило Рішення Ради 2007/845/ЮВС, яке зобов'язало кожна державу створити Офіси з повернення активів (AROs). Це запровадило механізм оперативного обміну інформацією між країнами, дозволяючи відстежувати активи транснаціональних угруповань у режимі реального часу, що є превентивним заходом проти швидкого виведення коштів в інші юрисдикції⁹.

7. Новий етап правового регулювання пов'язаний із Директивою 2014/42/ЄС, яка деталізувала процедури заморожування активів з метою їх подальшої конфіскації, зокрема запровадивши можливість конфіскації активів, переданих третім особам, та конфіскації без винесення обвинувального вироку (у випадках хвороби або втечі підозрюваного). Механізм взаємного визнання рішень про арешт та конфіскацію був остаточно вдосконалений Регламентом (ЄС) 2018/1805, який встановив принцип прямої дії та жорсткі часові межі для виконання

⁶ United Nations. (2000). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

⁷ Council Framework Decision 2001/500/JHA of 26 June 2001 on money laundering, the identification, tracing, freezing, seizing and confiscation of instrumentalities and the proceeds from crime. (2001). *Official Journal of the European Communities*, L 182, 1–2.

⁸ Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property. (2005). *Official Journal of the European Union*, L 68, 49–51.

⁹ Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. (2007). *Official Journal of the European Union*, L 332, 103–105.

запитів (до 48 годин для заморожування), мінімізуючи бюрократичні затримки, якими користується організована злочинність¹⁰.

8. Директива (ЄС) 2019/1153 значно розширила доступ правоохоронних органів до фінансової інформації та банківських реєстрів. Це забезпечило процесуальну швидкість, необхідну для ідентифікації складних схем фінансування транснаціональних злочинних організацій, створюючи умови для невідворотного арешту активів ще на етапі досудового розслідування¹¹.

Отже, аналіз європейських стандартів арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом, засвідчує потребу комплексної модернізації українського законодавства задля ефективної протидії транснаціональній злочинності. Впровадження *acquis* ЄС як системного підходу забезпечує гармонізацію національних процесуальних механізмів із міжнародними стандартами, створюючи передумови для швидкого обміну інформацією, розширення повноважень правоохоронних органів та подолання традиційних бар'єрів, зокрема пов'язаних із банківською таємницею. Особливе значення мають механізми взаємного визнання судових рішень, розширена конфіскація й інституційна підтримка через мережу Офісів з повернення активів, які формують ефективну платформу для блокування фінансових ресурсів злочинних угруповань.

¹⁰ Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. (2014). *Official Journal of the European Union*, L 127, 39–50; Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. (2018). *Official Journal of the European Union*, L 303, 1–38.

¹¹ Directive (EU) 2019/1153 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 laying down rules facilitating the use of financial and other information for the prevention, detection, investigation or prosecution of certain criminal offences, and repealing Council Decision 2000/642/JHA. (2019). *Official Journal of the European Union*, L 186, 122–137.